

problematies. McClintock hanteerde zowel een andere methode (zich invoelend en een deel wordend van het celsysteem), als andere epistemologische categorieën (uitgaand van samenwerkingsrelaties in een cel in plaats van een hiërarchische ordening). Dankzij haar benadering deed zij een belangrijke ontdekking. Mijns inziens bewijst dit echter niet dat haar andere benadering ook een andere kennisinhoud opleverde. Dat dit wél gesuggereerd wordt, is te wijten aan het feit dat in de verschillende artikelen geen onderscheid wordt gemaakt tussen enerzijds vóórtheoretische aannames van kennis (ontologie, epistemologie en methodologie) en anderzijds de kennisinhoud zelf. Het boek pretendeert echter ook geen consistente theoretische verantwoording en analyse van feministische wetenschapskritiek te geven. Het belang van (het door mij besproken gedeelte van) deze bundel, is het bekritisieren van de mannelijke bias in de natuurwetenschappen op het nivo van de kennis. Saskia Everts laat in haar bijdrage duidelijk zien waarom deze inzet veel verder reikt dan wat zij respektievelijk 'gendereffekten op -, in -, en van wetenschap' noemt. Daarnaast bevat het veel interessant materiaal, bv. ter onderbouwing van emancipatiebeleid en wat betreft de reikwijdte van verschillende soorten bèta-vrouwenstudies onderzoek die mogelijk zijn. 'Last but not least' biedt het een grote hoeveelheid aanzetten voor verder (theoretische) onderzoek, die nog heel wat beloven voor de toekomst. De toekomst van de 'weerbare' natuurwetenschappen ziet er echter (jammer voor hun) minder rooskleurig uit.

Noten

- 1 T. Mom, 1983, Vrouwenstudies en vrouwenonderdrukking; Over het belang van een

feministische maatschappijtheorie, *Krisis* 13 (p. 19).

- Zie ook: T. Mom, 1986, Objektiviteit in psycho-analyse, *Krisis* 19.
- 2 Zie bv. S. Harding en M. Hintikka (eds.), 1983, *Discovering Reality; Feminist perspectives on epistemology, metaphysics, methodology and philosophy of science*, Dordrecht (gerececeerd in *Krisis* 18).
E. Fox Keller, 1982, Feminism and Science. In: *Signs*, vol. 7, no. 3.
E. Fox Keller, 1985, *Reflections on Gender and Science*. New Haven/London.
  - 3 Saskia Everts en Ellen van Oost, 1985, Is het elektron mannelijk? Een feministische verkenning van de woelige wateren der natuurwetenschappen, *Tijdschrift voor vrouwenstudies* 23.
  - 4 S. Harding, 1984, Is Gender a Variable in Conceptions of Rationality, A Survey of Issues. In: C. Gould, Rowen and Allanheld (eds.), *Beyond Domination, New Perspective Women and Philosophy*, Totowa (p. 44-45).

Het recht in eigen persoon

Gijs van Oenen

Een recensie van: Ronald Dworkin - *Law's Empire*; Cambr. (Mass.); Harvard University Press 1986, en London: Fontana Press 1986 (paperback). xiii + 470 pp.

Bestaat er een juiste oplossing van kontroversiële, principiële kwesties? Kunnen we objectief spreken van de 'best mogelijke' afweging tussen principes en beleid? De Amerikaanse rechtsfilosoof Ronald Dworkin vindt van wel, en de nodige argumenten hiervoor heeft hij nu systematies uiteengezet in zijn 'magnum opus', "Law's Empire". Voor een dergelijke opvatting is nogal wat zelfvertrouwen vereist, ook wan-

neer men - zoals Dworkin - de uitwerking ervan voornamelijk beperkt tot de sfeer van het recht. Wel, aan Dworkin's zelfvertrouwen mankeert niets: op filosofies terrein neemt hij scherp stelling tegen relativisten die menen dat er geen juiste antwoorden bestaan - zoals men in het algemeen slechts van interpretaties en niet van waarheden kan spreken; in het politieke spektrum profileert hij zich nadrukkelijk als liberaal; en in de rechtsfilosofie werpt hij zich op als kritikus van het door vele juristen aanvaarde positivistiese rechtsmodel, zoals dat met name door H.L.A. Hart is ontworpen. Dworkin, geboren in 1931 en opgeleid in de bolwerken van de gevestigde rechtswetenschap (Harvard en Oxford), heeft zich ontwikkeld tot een overtuigd verdediger van de liberale beginselen: individuele rechten en principes. Zoals zijn voorgaande werken - "Taking rights seriously" uit 1977 en "A matter of principle" uit 1985, beide verzamelingen van eerder gepubliceerde artikelen - beweegt ook "Law's Empire" zich op het grensvlak van recht en politiek, van rechterlijk en wetgevende macht. Zijn belangstelling gaat vooral uit naar zgn. 'hard cases', d.w.z. controversiële (rechts-) zaken die tot het hoogste juridische nivo (in de Verenigde Staten het Supreme Court, in Nederland de Hoge Raad) worden uitgevochten. 'Hard cases' ontstaan meestal doordat een individu of groep probeert zijn recht te halen tegenover het beleid van een instelling of van de overheid. In Dworkin's werk zijn vele voorbeelden van Amerikaanse 'hard cases' te vinden, maar een goed voorbeeld van een nederlandse 'hard case' is de euthanasiewetgeving. Op het moment dat in brede kring de euthanasiepraktijk niet (meer) automaties als misdrijf wordt gezien, ontstaat er een interpreta-

tieprobleem voor de rechters die vonnissen moeten wijzen (en natuurlijk voor de advocaten die een verdediging moeten voeren). Zij moeten dan gronden vinden in de wet waarop euthanasie onder bepaalde voorwaarden toegestaan, althans niet strafbaar, is. En hoewel de recente jurisprudentie een dergelijke grond lijkt op te leveren ('overmacht'), is ieder een het er over eens dat eigenlijk de wet gewijzigd zou moeten worden. Om politieke redenen echter treuzelt de regering met wetgeving (anders dan in Nederland zou overigens in de Verenigde Staten het Supreme Court de macht hebben de wet naar eigen inzicht te wijzigen, d.w.z. in overeenstemming te brengen met haar interpretatie van de konstitutie - zoals zij ook in 1973 deed inzake de abortuswetgeving). En als klap op de vuurpijl geeft de Raad van State, nota bene een juridies adviescollege, te kennen dat men het beste met wetgeving kan wachten totdat er meer rechterlijke vonnissen zijn geweest! We zien hier het nederlandse recht zichzelf in de staart bijten: men wil de jurisprudentie gebruiken om de wet te formuleren. Deze eigenaardige gang van zaken beziend, kan men zich afvragen of het Amerikaanse konstitutionele systeem misschien toch de voorkeur verdient. Dworkin althans is van mening dat de V.S. een rechtvaardiger maatschappij is dan zij zou zijn geweest wanneer haar konstitutionele rechten zouden zijn toevertrouwd aan 'majoritarian institutions', vertegenwoordigende lichamen zoals het parlement dus (p. 356). Dit omdat, nog steeds volgens Dworkin, rechters de macht hebben principiële argumenten te laten prevaleren boven beleidsargumenten, die meestal door regeringen en parlementen naar voren worden gebracht. Op de merites van deze redenering kom ik verderop nog terug. De vraag waar "Law's Empire" om draait is:

gegeven het feit dat rechters deze macht hebben, hoe moeten ze die dan gebruiken? Welke grenzen zijn er gesteld aan hun interpretatie van het recht?

Dworkin behoort tot degenen die vinden dat wetsteksten en jurisprudentie altijd interpretatie behoeven. Een letterlijke, d.w.z. akontekstuele lezing van de wet acht hij ongewenst en eigenlijk zelfs onmogelijk. Konservatieve Amerikaanse juristen klagen dan ook nogal eens dat 'liberals' als Dworkin de klare taal van de wet negeren en, onder het mom van interpretatie, hun eigen politiek gekleurde opvatting voor in de plaats zetten (oud-president Nixon bijvoorbeeld, ook een jurist, was deze mening toegevoegd). Deze redenering berust onder andere op de verleidelijke veronderstelling dat de tekst van wetsartikelen helder, en de betekenis ervan (dus) evident is. Dworkin ziet wetsteksten meer als een verzameling regels, maar die regels alléén kunnen nooit volledig beschrijven wat 'het recht' is. Hoe dan ook, in 'hard cases' geven wetteksten en jurisprudentie per definitie geen uitsluitend. Interpretatie wordt dan onvermijdelijk.

Om de 'konventionele' benadering nog enigszins te redden, zou men kunnen aanvoeren dat in controverse gevallen gekeken moet worden naar de 'bedoeling' van de wet, d.w.z. de bedoeling van degenen die de wet hebben opgesteld (wat dan te prefereren is boven de bedoeling die interpreterende rechters in de wet lezen). Maar Dworkin wijst terecht op de problemen die hierbij onvermijdelijk ontstaan. Over wiens bedoeling spreken we in zo'n geval? De betreffende wet is niet door één persoon bedacht, geschreven, besproken en aangenomen. Moeten we dan aan alle parlementsleden die over de wet en eventuele amendementen hebben gestemd, aan alle ministers die erover beraad-

slaagd hebben en aan wie ook maar verder bij het opstellen van de wet betrokken is geweest, vragen wat hun 'bedoeling' was? Dit is een hopeloze onderneming, die bovendien een groot aantal verschillende en onderling strijdige interpretaties zou opleveren. Maar er zijn nog meer bezwaren: sommige gevallen zijn door de wetgever(s) helemaal niet voorzien. De 'Heineken-ontvoerders' bijvoorbeeld slaagden er lange tijd in zich aan uitlevering door Frankrijk te onttrekken, uitsluitend doordat bij de (reeds lang overleden) opstellers van het uitleveringsverdrag de hele idee van gijzeling niet was opgekomen. Laten we nog een laatste bezwaar tegen Dworkin's interpretatievoede bezien. Men zou met enig recht kunnen zeggen dat er in het geval van 'hard cases' gewoon geen wet is, dat er een betreurenswaardig maar reëel gat in de wetgeving bestaat. In zo'n geval zouden rechters er goed aan doen zich zo terughoudend mogelijk op te stellen, of wellicht zouden zij zich moeten richten naar het oordeel van de meerderheid van de bevolking (c.q. de vertegenwoordigers daarvan). Eén van Dworkin's meest opvallende claims echter is dat er in controversiële zaken wel degelijk recht ('law') bestaat. Sterker nog: omdat dat recht er wel is, moet het ook mogelijk zijn om tot de 'juiste' oplossing van de zaak te komen. Een groot deel van "Law's Empire" is gewijd aan de verdediging van deze tegenwoordige opvatting. Het belangrijkste element van de verdediging vormt Dworkin's eigen wetsconceptie, die hij 'law as integrity' noemt. Wat moeten we ons nu bij deze metafoer - want dat is het - voorstellen?

Om te beginnen is deze betiteling niet bedoeld als definitie: 'law' is niet 'hetzelfde' als integriteit - vergelijk John Rawls' constructie van 'justice as fairness', waarmee ook niet bedoeld wordt

dat rechtvaardigheid hetzelfde is als fair play. We moeten ons het recht (in een 'hard case') eerder voorstellen als gekonstrueerd naar het model van integriteit, het recht 'lijkt' op integriteit. Rechters die het interpretatieve ideaal van integriteit aksepteren, zegt Dworkin, beslissen controversiële zaken door te proberen, op grond van een bepaalde coherente verzameling van principes aangaande rechten en plichten, de best mogelijke konstruktieve interpretatie te geven van de politieke structuur en de juridiese doktrine van hun gemeenschap (p. 255).

Hij gaat er dus van uit dat wij niet als geïsoleerde individuen in een zakelijk geordende maatschappij leven; we moeten onszelf beschouwen als leden van een gemeenschap, waarin wij participeren en waardoor wij fundamentele normen en waarden delen. Wat dit betreft deelt Dworkin de opvattingen van 'communitarians' als Michael Sandel en Alasdair MacIntyre - we hebben weliswaar een persoonlijke opvatting over moraal, maar die berust toch altijd op een gemeenschappelijk fundament. Deze visie impliceert dat in principe altijd (d.w.z. voor iedere 'hard case') een redelijk consistente interpretatie van wet, jurisprudentie en politieke moraal tesamen kan worden gevonden. Anders gezegd: onze samenleving zélf 'heeft' een moraal. Dworkin pleit er inderdaad voor zowel de samenleving als het rechtssysteem tot op grote hoogte te personifiëren - in het kader van 'law as integrity'. Zoals de 'konventionalisten' inde meest letterlijke zin de expliciete tekst van de wet aanroepen, zo roept Dworkin in de meest metaforiese zin de geest van de wet aan. De personifiëring van het recht is wellicht nóg controversiëler dan die van de maatschappij. Dworkin wil aan het recht - waaronder hier zowel de wetstekst

als de wetsgeschiedenis als de jurisprudentie moet worden verstaan - als het ware een eigen karakter toekennen. De kunst voor de rechter is nu om het recht zodanig ('konstruktief') te (her-)interpreteren, dat er een geheel van normen en waarden zichtbaar wordt dat we 'integer' kunnen noemen (en dat dus de politieke structuur en de juridiese doktrine van onze samenleving in het 'best mogelijke' licht doet verschijnen). "Law as integrity" konstrueert bij iedere 'hard case' opnieuw het 'best mogelijke' rechtsverhaal, d.w.z. een verhaal waaruit het morele en integere karakter van de wet blijkt. De lezer begrijpt nu wellicht waarom, Dworkin, zowel in "Law's Empire" als in zijn eerdere werk, een punt maakt van de analogie tussen recht en literatuur. Ik denk dat de metafoor van het recht als (literair) 'verhaal' in het concept van "law as integrity" belangrijker is dan door sommige van Dworkin's kritici wordt verondersteld. 'Integriteit' is een complexe eigenschap, die niet of nauwelijks gedefinieerd, en op zijn best in een verhaal geïmpliceerd kan worden. Het duidt niet eenvoudig op een principiële of konsekvente houding, maar op een soort evenwicht tussen ervaringen, emoties en filosofiese reflectie. Dworkin spreekt dan ook steeds van de 'best mogelijke interpretatie', en niet van bijvoorbeeld de meest consistente of meest principiële interpretatie. Het lijkt mij dat er in "law as integrity" eigenlijk sprake is van een dubbele metafoor: eerst moeten we het hele rechtsgebeuren beschouwen alsof het een volgens de regelen der kunst geschreven literair verhaal is (of, zoals Dworkin suggereert, een onaf verhaal dat we zelf zo goed mogelijk moeten afmaken), en vervolgens moet uit deze tekst als geheel de idee van integriteit kunnen worden begrepen. Het verhaalaspekt is hier onmisbaar, om-

dat pas in de literaire vorm het bedoelde karakter en de bedoelde karaktertrekken tot uiting kunnen komen.

Ik denk, kortom, dat Dworkin het gelijk aan zijn kant heeft wanneer hij de metafoor van het literaire verhaal binnenhaalt in zijn rechtsfilosofie - het is de soort fictie die zijn concept van 'law as integrity' nodig heeft. Anders gezegd: het is een noodzakelijk uitvloeisel van zijn personifiëring van het recht. Daartegenover staat dat het verhaalsconcept weliswaar de structuur van het recht verheldert, maar nog niet het interpretatieprobleem oplost (en al helemaal niet het probleem van de 'juiste' interpretatie, zoals Dworkin tenslotte claimt), want wat is het 'best mogelijke' verhaal? Het meest zinvolle antwoord op die vraag zou waarschijnlijk nog zijn: het verhaal dat de meeste interpretaties mogelijk maakt. Om een favoriete uitdrukking van Dworkin te citeren: this is begging the question.

Tot zover Dworkin's idee van "law as integrity". Terugkomend op het begin van mijn verhaal, wordt duidelijk dat 'integriteit' vooral gewenst is omdat Amerikaanse rechters zoveel kwesties kunnen (mogen) interpreteren. De vraag is nog steeds: willen we eigenlijk wel dat rechters zoveel politieke macht kunnen uitoefenen, zelfs al zouden ze allemaal aanhangers van de "law as integrity"-filosofie zijn en zouden ze daaraan allemaal een dworkinians-liberale invulling geven? Wanneer controversiële kwesties moeten worden beslist, en afwegingen moeten worden gemaakt tussen principes en beleid, wie komen dan het meest in aanmerking om dit te doen? De westerse democratieën kennen, zoals men weet, een politiek stelsel waarin een wetgevende, een uitvoerende en een rechterlijke macht elkaar in evenwicht moeten houden, omdat

geen van drieën geacht wordt de wijsheid in pacht te hebben. Nu ligt dit machtsevenwicht in de Verenigde Staten duidelijk anders dan in Nederland: ginds kent men een sterke uitvoerende en een vrij zwakke wetgevende macht, zodat het tegenwicht voor de 'administration' voornamelijk moet komen van de rechterlijke macht. We kunnen ons, ook wanneer we wel voelen voor "law as integrity", afvragen of sommige controversiële beslissingen niet beter aan vertegenwoordigende organen kunnen worden overgelaten (wellicht door een analoge filosofie van 'politics as integrity' te konstrueren, hoewel dit bijna een contradictio in terminis lijkt). Dworkin suggereert, zoals gezegd, dat rechters bij uitstek de principiële kant van een (rechts)zaak - doorgaans de rechten van het individu - kunnen verdedigen tegen de beleidsmatige bias van politici. Maar ook in zijn eigen overtuiging zou een rechter van het Supreme Court, of welke rechter dan ook, geregeld beleidsoverwegingen moeten respecteren - bijvoorbeeld in het geval van 'positieve actie' (waarvan Dworkin een voorstander is). Bovendien lijkt het mij verdedigbaar dat in een land als Nederland, in ieder geval in vergelijking met de Verenigde Staten, juist de politieke partijen in het parlement voor principes staan, terwijl de rechterlijke macht in de meeste gevallen het uitgezette beleid (de wetten) volgt.

Wat we moeten besluiten is dus of we het beheer over onze principes met een gerust hart willen overlaten aan een comité van wijze mannen - wat een gerechtshof in feite is. Echt wijze mannen, zo merkten Plato en Aristoteles al op, zouden we natuurlijk met plezier de leiding van de staat toevertrouwen. Maar beide griekse filosofen wisten ook al dat werkelijk wijze personen zich bij voorkeur met andere zaken bemoeien dan politiek. Wat Dworkin be-

treft, hij wil niet de filosoof koning, maar de literator rechter maken. Maar moeten rechters niet gewoon saai, oppassende mensen zijn?

Signalementen

Maurice Blanchot, *De onuitsprekelijke gemeenschap*, Uitg. Hölderlin, Amsterdam, 1986, vertaling: Jeanne Buntinx, Annie Classens, Agnès Vincenot.

Volgens de traditionele genre-indeling kan het oeuvre van Blanchot in drie categorieën verdeeld worden: literatuur, filosofie en literaire kritiek. De laatste twee zijn van toepassing op de tekst (franse publicatie in 1983) die recentelijk in nederlandse vertaling verschenen is, *De onuitsprekelijke gemeenschap*. Het eerste gedeelte van deze tekst (*De negatieve gemeenschap*) kan gelezen worden als een min of meer filosofiese verhandeling over het idee 'gemeenschap', voornamelijk uitgaande van en geïnspireerd door het werk van George Bataille; het tweede gedeelte (*De gemeenschap van de geliefden*) zou een literaire kritiek of interpretatie genoemd kunnen worden omdat een verhaal van Marguerite Duras (d.i. *De ziekte van de dood*, Hölderlin, 1984) centraal staat. Echter, een lezer die gewend is aan de afbakening van deze drie genres in de moderne duitse, engelse en, natuurlijk, nederlandse traditie, zal merken dat de titels 'filosofie' en 'literaire kritiek' slechts provisories van toepassing zijn op deze tekst. Dit probleem -

voor zover het hier om een probleem gaat - doet zich niet alleen voor naar aanleiding van Blanchot's werk. Ook bij schrijvers als Bataille, Foucault, Derrida, om er een paar te noemen, kunnen we iets dergelijks opmerken.

Het zou te ver voeren om hier op de achtergrond en de betekenis van dit overigens typies franse, verschijnsel in te gaan. Op één misverstand dat in dit verband, en misschien ook naar aanleiding van Blanchot's tekst, kan ontstaan, wil ik wel van te voren al wijzen: Blanchot streeft geen 'harmonisatie-ideaal' na, in de zin van een vereniging of harmonisatie van de filosofie, de literatuur en 'het leven' of 'de ervaring' tot één geheel. Het is, denk ik, eerder omgekeerd: de preokkupatie met de normen die de filosofie en de literatuur, wellicht zelfs alle vormen van schrijven, afbakenen en begrenzen, resulteert in Blanchot's werk (onder andere) in een voortdurend, meestal impliciet, ter discussie stellen van de standaard verhoudingen tussen, en afgrenzingen van, deze gebieden of vormen van schrijven. In *De onuitsprekelijke gemeenschap* vinden we deze preokkupatie terug in de algemene of abstracte vraag naar de verhouding tussen enerzijds het werk (*oeuvre*), het bewerkstelligen of vormgeven (*faire oeuvre*) en anderzijds de vorm-loosheid (*désoeuvrement*) waarin 'het werk' zich ontbindt. Hoewel deze vraag, die zowel met betrekking tot het 'werk' van de gemeenschap als het werk in strikte zin (*oeuvre*) gesteld wordt, raadselachtig blijft, lijkt Blanchot vooral gefascineerd door de (uiterste) mogelijkheid van die verhouding: wanneer vorm gegeven wordt, 'gewerkt' wordt aan de vorm-loosheid, de ontbinding van elke vorm, elke realisatie in een 'werk'. De lijn van deze paradox doet zich in de hele tekst gelden (ik kom daar straks nog op terug). Zoals uit de titel blijkt, is de gemeenschap het onderwerp van Blanchot's tekst. Hij introduceert het idee van de gemeenschap tegen